

**KÁMÁN ERZSÉBET (SZERK.):
MÉLYSÉGEK KÖNYVE
Orosz vallásos népelemek**

Kezembem tartom a kiváló russzista tudós, Kámán Erzsébet könyvét: *Mélységek könyve*. Alcíme: *Orosz vallásos népelemek*. Különös alkotások ezek a vallási szinkretizmus jegyeit erősen magukon viselő szövegek. A kereszténység ugyanis a hit terjesztésének szempontjából okosan, átértelmezte, átkelesztette az ősi vallási tartalmakat, formákat, s igyekezett krisztusi erővel behelyettesíteni az egykori védelmet, biztonságot nyújtó természetfölötti lények-istenségek képességeit. Arra törekedett, hogy a nép kezdje otthonosan érezni magát a kereszt fényében, és nemcsak természeti isteneit tudja maga mögött élete menetében, törekvésében, gondjában, nyavalyájában. A kereszténnyé válás, mint mindenhol, hosszantartó, sokszor keserves folyamat volt, amely végül is az egyeztetés, a szinkretizmus állapotában jutott nyugvópontra. Az oroszoknál nehezen, mert a törzsi eredetű vallási konglomerátum és az új hit eszmei kettősségét nem tudták teljesen föloldani. Különösen nem a távoli vidéken és falvakban, ahol minden egyházi nyomás ellenére tartották magukat a mitologikus világképnek mélyen a lélekbe vésődött archaikus nyomai. A különböző elegyes vallási képzetek, tudatformák, ritmusmózzanatok lassan homályosodtak el a lelkekben, ha ugyan végleg elhomályosodtak... A hittiszta-ság védelmében az egyháznak a kereszténységen belül is volt elég gondja. Sokszor folytatott kíméletlen harcot a mindenkori eretnekek, majd az ó-hitűek ellen. A vallási ellentétekkel egy időben világi-politikai küzdelmek is súlyosbították a helyzetét. Az orosz középkor hősi időszakai, belviszályai, a mongol-tatár hódítás élet-halál harcai véres eseményekként élnek a történelmi tudatban, és visszhangoznak a népi költésben a történelmi és a hősi énekekben, az úgynevezett bilinákban. (Maga a megnevezés: *bilina* is az átélt múltra utal. Oroszul *bil* jelentése: volt.) Csak míg a bilinák a nagyon távoli időkben keletkeztek mesés, csodás, mítikus elemekben is bővelkednek, addig a történelmi énekek későbbi eredetűek, rövidebbek, tényszerűbbek. Ez epikumok naiv szemléletű kollektív népi alkotások, szemben a mi a históriás énekeink ismeretlen, vagy ismert egyéni szerzőivel. A népi költés reformkori tudósaink szerint a „valóság föstése”, amely tulajdonsága mindenféle valóságra érvényes, így a vallási életre is. Az orosz vallásosság erősen népi színezetű. Akárcsak

vallásos népelemeink is a nép hitbéli élményeit, tartalmait közvetítik s egyáltalán nem egyházi népelemek. Szerzőik nem törekednek a nihil obstat pecsétjére. Léven énekes-koldusok, szakadárak, zarándokok, névtelenek alkotta-éltette-terjesztette költészet, jól szolgálta a jámbor lelkeket, kielégítette a tömegek eklektikus hitbéli igényeit. Létrehozta az ó-orosz vallási népelemek szellemi tömbjét, amely lenyúl a bonyolult, sokarcú orosz néplelek bázisáig, amelyre ráépült a kereszténység, az igaznak nevezett hit. (Ortodox görög szónak — „igaz hit” — szó szerinti orosz fordítása a pravoszlav.) E sokarcú bonyolultság csak addig tűnik meglepőnek, amíg föl nem idézzük az orosz előidőket, nem követjük a térségbeli népek mozgását. Nem mérjük fel a hatalmas távolságokat összekötő Dnyeper kereskedelmi, gazdasági, politikai jelentőségét. (A sorrend nem véletlen.) E gyönyörű folyam éppen olyan meghatározó volt a keleti szláv törzsek életében, mint a Rurik, Sziénász, Tarik testvérek vezette varégok-/normannok megjelenése partjai mentén, akiket, úgy tudjuk, a legkeletibb Hanza-város, az Ilmeny-tó közeli, vízi utakkal átszelt Novgorod kereskedői hívtak be. Aligha sejtették akkor, hogy ez a számában és arányaiban egyre növekvő közösség milyen szerepet fog még játszani az elkövetkező századokban. Nem kellett sok idő, hogy ezek a jövevények az élre törjenek, átvegyék a vezető szerepet, érvényesítsék államalkotó képességüket, és dinasztiát alapítsanak. A Rurik-ház hatalomgyakorlása a 16. századig tartott, illetve a 17. század elején még két cárt is adott, aztán jöttek a Romanovok. Nagy Vlagyimir jól működő erős állammá szervezte a törzsi közösségeket. Létrehozta a Kijevi fejedelemséget, amely a tatárok-mongolok 13. századi betöréséig virágzott. 988-ban fölvette a kereszténységet, amelyet nagyanyja, a híres Olga fejedelemasszony már 955-ben megtett. Vlagyimir egyidejűleg a Volgába dobatta az ősi hit emlékeit, bálványait, s kényszerítette népét a krisztusi hit elfogadására. A mongol-tatár megszállás alatt is a Rurik-ház tagjai irányították az országot a Vlagyimiri, majd a Moszkvai fejedelemség keretében. A 15. század végén létrehozták az egységes Oroszországot Moszkva hatalmi és vallási központtá emelésével. Mindezt a tatár uralom, az Aranyhorda ármányában, nyomásában.

Ha az ember gondolatban végigkíséri ezeket a százados meneteket, és ismeri a népköltészet valóságához való kötődését, érdeklődéssel veszi kézbe Kámán Erzsébet könyvét. Tudja, hogy e kötet énekein keresztül jobban megismeri az

orosz népet, mint sok tudós műből. Ezek a költői alkotások hol közvetlenül, hol közvetve, akár jelképekben is, távoli korokról szólnak, régmúlt idők embereit láttatják, mi több, életük rejtékes zugaiba is bepillantást engednek. Bepillantást engednek a vallás mélyrétegeibe, az őshitek zárványaiba, amelyekben a lélek arculata éle-
sebben rajzolódik ki s bizonyos vonásai csak a hit fényében tűnnek elő, az ó-orosz vallási énekek mindmáig sugározta fényében. Megjegyzem: a kötet címe, tartalmára vonatkoztatva, akár mentáltörténeti meghatározás is lehetne.

A *Mélységek könyve* sok szempontból jelentős kiadvány. Fölfigyelhét rá az irodalombarátok tágabb köre, de örömmel fogadhatja számtalan tudományág is: az irodalomtörténet, folklór, nyelvészet, vallásos néphagyomány, népléktan, ikonográfia, s még sorolhatnám. Kevés kutató tud olyan jól oroszul, hogy a vallásos népköltésnek ebben a dús állományában tájékozódjék, kutasson benne, és összehasonlító vizsgálatokat végezzen. A nyelvtudás hiánya csak részben tette nehezzé a kérdést. Annál inkább az ideológiai. Bár a 20. században Európa-szerte nőtt az érdeklődés a népi vallásosság és a vallási folklór iránt, az orosz néphagyomány ez ágazata sehogy, vagy alig volt kutatható. Annál inkább a munkásfolklór. Pedig micsoda fantasztikus anyagot szedtek össze és tettek közzé már a 19. századi elődök, így Kireveszkij, V. Varenkov, P. Besszonov, A. Veszelovszkij, aki hatalmas kultúrtörténeti ismerettel, nyelvtudással elemezte az általános európai vallási örökség néphagyománybéli összefüggéseit. A kommunizmus nemcsak a munkálatok folytatását, de a gyűjtést is leállította, elzárva ezzel a kollektív memória őrzete népi tudás forrását. Értéktároló vidékek, nemzedékek nem juthattak a gyűjtők közelébe, s vitték magukkal mindazt, amit őregeiktől megörököltek. Lassan aztán az oroszok is fölsímték a gyűjtés fontosságát, és a század utolsó harmadában kezdtek nyitogatni a sorompót. Például Jurij Novokov a *Russzkij Folklórban* (1971) szólt a vallásos népének evolúciós kérdéseiről. A rendszerváltás óta nagy lendülettel dolgoznak, és keresnek fel olyan közösségeket, amelyek valamiképpen — akár fű alatt is — átmentették őseik tudását, gyakorlatát, szerencsésen igazolva a negatív előjellel emlegetett vallási konzervativizmus múlttároló képességét. Sikerral járnak például északon, Murmanszk környékén, nemkülönben a Baltikum orosz nemzeti-ségű területein. Éppen J. Novikov kutat nagy eredménnyel Litvánia orosz őslakosai körében. A hitbéli elkötelezettség, az elődök iránti tisztelet kijátszotta a hatalom éberségét, csöndben élte hitét, s tárolta szó- és gesztusanyagát. Úgy látszik, az orosz nép különös összetételű vallásosságában a betlehemi csillag krisztusi fénye erősebbnek bizo-

nyult, mint egy hatalmas birodalom vörös csil-
lagának ragyogása.

Mi magyarok a cári időszak alatt összegyűjtött szövegek fordításához csak baráti segítséggel juthattunk. Mindaddig, amíg a kiváló költő, műfordító Rab Zsuzsa 1967-ben meg nem jelentette a *Varázslók, szentek, vitézek* című antológiáját.

E kötetben, érthetően, a történeti énekek kerültek előtérbe. Ötvenkilenc szöveg. Majd kilenc bilina (hősi ének). A vallásos énekekből, az úgynevezett duhovnije sztyihi, mindössze huszonegy található. És már ezeknek is örülhetünk. Azon időben ez nagy eredménynek számított. A baráti segítséget azonban nem válthatta ki, amelyre az archaikus népi imádságműfaj összehasonlító vizsgálatainál, európai összefüggéseinek elemzésénél egyre jobban rászorultam. Kiváló tudósok, szlavisták, russzisták működték közre a válogatásnál, fordításnál. Hadrovics László, Hollós Attila, Hidász Ferenc a Moszkvában is ösztöndíjas ferences atya, majd Orosz György, az ó-orosz istenes énekek nagy szakértője Nyiregyházáról, végül Kámán Erzsébet, az orosz folklór neves kutatója, könnyítették meg a munkám. A revükön megismert bőség, szépség készített arra, hogy ösztönözsem Kámán Erzsébetet egy, a Rab Zsuzsáénál jóval teljesebb antológia összeállítására. Egy olyan kötet kiadására, amely mind történeti rétegeiben, mind földrajzi tagoltságában szinte napjainkig nyomom követhetően átfogóbb képet ad az orosz vallási népének műfajáról. A félig orosz származású Kámán Erzsébetet felkészültsége, lelkesedése szinte erre a feladatra teremtette. Nagyon jól tudta, hogy nem lesz könnyű a válogatás, a különböző tartalmi, területi-történeti-poétikai szempontok mérlegelése, érvényesítése. Mindennek eredményeként egy hiteles összkép megrajzolása erről a varázslatos költői világról, amelyre nagyon jól illik a mitopoézis megjelölés. Nem kisebb gond volt a fordítás kérdése. Tudtuk, hogy próbára tévő feladat lesz a műfordítás igényű magyarítás. Különösen az lesz Rab Zsuzsa remeklése után. Kámán Erzsébet és tanítványai ezt is elvállalták, és sikerrel végezték el. Több év kemény munkája nyomán kezünkben tarthatjuk a *Mélységek könyvét*. Hetvenegy szöveggel többet, mint az 1967-es Rab Zsuzsa közölte *Istenes énekek* fejezetében találhatóak. Ezek a vallásos népének epikus–lírai alkotások, amelyekben, mint már említettük, éppen úgy föllelhetőek az ősi természetvallások tartalmai, képzetei, rítuselemei, mint az orosz vallási szinkretizmus lassú folyamatának fázisai. Sajátságos módon érzékelhetjük a hitbéli–vallási állapotok alakulását, mozgását, a háttérben egy-egy történelmi eseménynek, hősnek megjelenését. Archaikus nyelvi fordulatokkal ékes epikumok szólnak bib-

liai eseményekről, de az orosz népléleknek oly kedves apokrif mozzanatokról is. Közülük nem egy megtalálható a nyugati kereszténység vallási hagyományában, amiképpen a miénkben is. Kámán Erzsébet utószava eligazít minket ebben a különös múltbolyongásban, az orosz nép hitbéli és mentális tartományaiban. Történelem és történeti tudat, vallás és vallási tudat mindig kiegészítették egymást. Összefüggéseiket Kámán Erzsébet kötete egyértelműen jelzi. Azt a felfogást is nyomtatékolja, miszerint a valóságjegyű népköltészet, beleértve szakrális tömbjét is, századok lenyomatának hol élesebb, hol homályosabb rajza lehet. Kámán Erzsébet érinti szakmai szempontjait, szerkesztési elveit, a folklorisztika háttérrelte kutatási, értelmezési kérdéseit. Érinti az orosz vallási néprajz múltbéli eredményeit, s a kényszerű passzivitás utáni nekilendüléseit. Anyaga a legújabb gyűjteményekből is tudott már méríteni, ezt forrásjegyzékének a mába nyúló adatai is tanúsítják. A felhasznált szakirodalom európai kitekintésű listája hasonlóképpen a szerző napjainkig tartó tájékozódását mutatja. Egyszersmind ellentételezi a gyorsan megújuló vallási folklorisztika eredményeit, közvetve az orosz vallási élet jól érzékelhető megújulását.

Vegyük kézbe Kámán Erzsébet könyvét, s örüljünk annak, hogy ebben a különös világban végre mi is tájékozódhatunk. Az orosz vallási népköltésztől annyi ideig elzárt magyarok számára ez éppen olyan „ismeretlen szellemi világ”, mint amilyennek 1970-ben minősítette nagy nyelvészünk, Pais Dezső, az archaikus népi imádságok azon időben felszínre került gazdag tartományát. Mindehhez csak egyet tennék hozzá: jó tudni, jó látni, hogy az érték, különösen a hit életette-háttérrelte-tárolta érték, akárhogy is volt, akármilyen is volt közben, előbb-utóbb elhagyja kényszerű fedezékét, hogy tovább hasson a társadalmi rendben neki kijelölt helyen.

Köszönet illeti Kámán Erzsébetet és munkatársait, akik a fordításban segítségére voltak, nemkülönben a L'Harmattan Kiadót.

*„Honnantól eredeztenek a tengerek
Honnantól eredeztenek a tengerek?
Öröm a léleknek, öröm, fényes öröm!
Azok a fényes gyertyától, ezek Isten harmatától.
Öröm a léleknek, öröm, fényes öröm!
Se nem fényes gyertyától, se nem Isten harmatától,
Öröm a léleknek, öröm, fényes öröm!
A tengerek Isten által teltenek meg.
Öröm a léleknek, öröm, fényes öröm!
És a tengereken, két tengereken,
Öröm a léleknek, öröm, fényes öröm!
Ott úszkál a szürke kotlóskacsa,
Öröm a léleknek, öröm, fényes öröm!*

*A szürke kacsa pelyheseivel.
Öröm a léleknek, öröm, fényes öröm!
Szembe velök — maga az Úristen.
Öröm a léleknek, öröm, fényes öröm!
»— Mondd meg nekem, hol voltál, szürke kacsa?«
Öröm a léleknek, öröm, fényes öröm!
»— Hisz ott valék a temetésen,
Öröm a léleknek, öröm, fényes öröm!
Hol a lélek — a testtől ment el,
Öröm a léleknek, öröm, fényes öröm!
A testtől vált el, elvált, elköszönt.«
Öröm a léleknek, öröm, fényes öröm!
»— Adassék a léleknek — Isten elé menni,
Öröm a léleknek, öröm, fényes öröm!
Isten elé állni, igazat mondani!«
Öröm a léleknek, öröm, fényes öröm!
Adassék neked, Manyecska, fényességes túlvilág!
Öröm a léleknek, öröm, fényes öröm!
Nem járhatz már ez tán — az élő földön,
Öröm a léleknek, öröm, fényes öröm!
Nem gázolhatod a selymes füvet,
Öröm a léleknek, öröm, fényes öröm!
Nem ihatz ez tán a forrás vizéből,
Öröm a léleknek, öröm, fényes öröm!
Benövi a fű az ösvényeidet,
Öröm a léleknek, öröm, fényes öröm!
Az ösvényeidet, meg az útjaidat.
Öröm a léleknek, öröm, fényes öröm!
A holt lelkeknek — Mennyeknek országa,
Az élőknak pedig len — élni a világra.”
(Baksa Tímea Ildikó fordítása)*

Az itt közölt ének a kötet 29–30. oldalán található. A Szmolenszk környéki Dubrovka faluban gyűjtötte Jelena Reznycsenko főiskolai tanár, diákjával végzett terepmunka során 1991-ben. Az orosz hagyomány szerint a temetés a halál harmadnapján van. Így a halotti rítus két virrasztó éjszakán át tart. Ez a széles körben elterjedt ének a test és a lélek elválásáról, a lélek elköszönéséről szól. Számunkra különösen érdekes, hogy előfordul benne a finnugor teremtés-mítoszok két meghatározó mitológémája: a tenger/őstenger, és a rajta úszó ezüst/szürke réce/kacsa, hol fiókaival. Hol azok nélkül. Szárazföldet keres, hogy kiköltse tojásait. Van, amikor a lúd köröz a vizek felett, és úgy keres fészéknek földet, hol meg a bűvármadár-hattyú hozza föl azt a tenger mélyéről. Mivel az ó-szláv mitológiában ezek az elemek nem szerepelnek, valószínű, hogy az oroszok a távoli múltban, valamelyik finnugor néptől vették át és illesztették be vallási képzeateik közé. A finnugor teremtésmonda vezető motívuma még a föld, amely ez énekben csak közvetve jelenik meg. A szürke kacsa is részt vesz a temetésen, amikor a föld/földanya befogadja a halottat.

ERDÉLYI ZSUZSANNA